

ІЗОЛЯЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена розгляду ізоляції засуджених як змісту покарання у вигляді позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. Здійснено аналіз організації ізоляції засуджених в установах виконання покарань. Обґрунтовано необхідність запровадження покамерного утримання засуджених як такого, що відповідає міжнародним стандартам поводження із засудженими.

Ключові слова: позбавлення волі, ізоляція засуджених, покамерне тримання, Державна кримінально-виконавча служба.

Статья посвящена рассмотрению изоляции осужденных как основного элемента наказания в виде лишения свободы в условиях реформирования Государственной уголовно-исполнительной службы Украины. Проанализирована организация изоляции осужденных в учреждениях исполнения наказаний. Обоснована необходимость введения камерного содержания осужденных как такого, что отвечает международным стандартам обращения с осужденными.

Ключевые слова: лишение свободы, изоляция осужденных, камерное содержание, Государственная уголовно-исполнительная служба.

Article deals with the isolation of convicted as the main of elements a sentence of imprisonment in the conditions of reforming of the State Penal Service of Ukraine. It has been analyzed the organization of isolation prisoners in penal institutions. Author justifies the need for introduction of the ward for prisoners as such that meets international standards.

Key words: imprisonment, isolation of convicts, penitentiary ward, State Penal Service.

Вступ. Останні два роки стали досить плідними на реформи для Державної кримінально-виконавчої служби України. Так, була прийнята низка законопроектів, спрямованих на вдосконалення порядку виконання і відбування покарань, а також відбулись ґрунтовні зміни в організації діяльності центрального органу виконавчої влади, що реалізує політику у сфері виконання покарань.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз основних реформ системи виконання покарань в Україні та обґрунтування основних напрямків вдосконалення ізоляції засуджених у контексті законодавчих та організаційних змін.

Результати дослідження. Важливою подією стало рішення про ліквідацію Державної пенітенціарної служби та передачі повноважень Міністерству юстиції України. Останній крок був логічним у контексті євроінтеграційних процесів, що відбуваються у нашій країні, адже у більшості країн Європи система виконання покарань перебуває у віданні міністерства юстиції.

Однак виникли окремі питання, що потребують розгляду. По-перше, чи міг узагалі Кабінет Міністрів України ліквідувати службу. Так, відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, утворюється, реорганізовується та ліквідується Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України [1]. Однак таке рішення було прийняте постановою Кабінету міністрів України № 343 від 18.05.2016 р.

По-друге, для системного реформування державної інституції досить актуальним є історичний аналіз її функціонування. Не є винятком і Державна кримінально-виконавча служба України (надалі – ДКВС України). Дослідження основних етапів її розвитку в Україні показало, що на сьогодні це не перші спроби реформування, які найчастіше стосувались зміни організа-

ційної структури саме найвищих органів. Так, ще 13 січня 1960 р. у зв'язку з ліквідацією союзного Міністерства внутрішніх справ (надалі – МВС) самостійні управління (відділи), що відали місцями ув'язнення, були об'єднані в один орган – Управління виправно-трудових установ. У червні 1974 р. Управління виправно-трудових установ МВС України було перетворено в Головне управління виправно-трудових установ, що, природно, черговий раз призвело до зміни його структури. Зокрема, до складу Головного управління виправно-трудових установ ввійшло управління матеріально-технічного постачання, яке до цього було самостійним структурним підрозділом міністерства, хоча обслуговувало воно в основному виправно-трудові установи. У 1989 р. Головне управління виправно-трудових установ було реорганізовано в Головне управління виправних справ із частковими структурними змінами, яке вже у 1991 р. було перейменовано в Головне управління з виконання покарань МВС України, а УВС областей – в Управління (відділи) з виконання покарань. У 1998 р. на базі Головного управління виконання покарань МВС України був створений Державний департамент з питань виконання покарань України. А в 2010 р. він був замінений Державною пенітенціарною службою України.

Зміна центральних органів, які здійснювали управління системою виконання покарань, частково пояснювалась здобуттям Україною незалежності та пошуком власної структури служби з урахуванням вимог міжнародних спільнот. Однак варто враховувати і той факт, що всі організаційно-структурні зміни керівного органу залишали самі установи (спочатку виправно-трудові, а нині – виправні) без змін. Хоча зрозуміло, що реформування центрального органу виконання покарань вимагає певних матеріальних витрат. Виникла ситуація, коли змінювалась форма, а зміст залишався тим самим – покарання через жорсткі умови тримання засуджених в установах, що визнано міжнародними організаціями катуванням.

На сьогодні реформування системи виконання покарань є вкрай актуальним, однак першочерговим видається направлення зусиль саме на покращення матеріально-технічних та побутових умов як засуджених, так і місць роботи працівників. Це питання повертає нас до вирішення такого завдання, як способу ізоляції засуджених до позбавлення волі. Законодавчі ініціативи значно покращили правове становище засуджених, однак є першочергові потреби, які вимагають не тільки законодавчого втручання, а й матеріальних витрат.

Так, засуджені досі тримаються казарменим способом у виправних колоніях. Сьогодні серед завдань Робочого плану реалізації положень Стратегії реформування судочинства, судоустрою та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. переведення 339 будівель на блочний тип тримання засуджених. Хоча такі напрямки реформування мають гуманістичний характер, проте перехід на блочний тип тримання засуджених видається застарілим на цьому етапі державотворення та недостатньо ефективним у розрізі забезпечення міжнародних стандартів поведіння із засудженими.

Зосередження в місцях ізоляції осіб із підвищеною громадською небезпекою, аморальною і кримінальною орієнтацією, незвичайними психічними виявами, низькою особистою культурою формує у виправних установах підвищену криміногенність, стресогенність, фізичну небезпеку. У колонії примусово тримаються великі групи засуджених. Вони примушуються до спільного проживання і спілкування цілодобово в одному відділенні (приміщенні, території), що є цілком неприродним. Перехід на блочний тип тримання засуджених здатний лише частково вирішити проблеми, що пов'язані з дотриманням ізоляції, при цьому що він не забезпечить дотримання вимог міжнародних стандартів поведіння з ув'язненими та засудженими.

Європейські пенітенціарні правила наголошують на окремому (покамерному) триманні засуджених. Варто зазначити, що покамерне утримання засуджених у країнах Європи є звичною практикою та незмінним стандартом. І хоча досі не існує ідеальної моделі ізоляції засуджених в установах різних країн світу, а їх ефективність визначається своєчасністю та відповідністю стану держави і права тієї чи іншої країни на певному етапі суспільного розвитку, проте запозичення зарубіжного досвіду щодо тримання засуджених покамерно задля дотримання міжнародних стандартів є цілком виправданим.

Логічно, що ізоляція засуджених включає організацію їх розміщення всередині установ виконання покарань (надалі – УВП). На сьогодні об'єктивно кількість засуджених до позбавлення волі на певний строк зменшується: соціально-психологічне відділення засуджених складає приблизно 50 осіб, розміщених у казармах. Однак у нічний час засуджені залишені практично самі по собі, оскільки ефективність застосування засобів нагляду в цей час доби знижується. Спальні приміщення для великої кількості засуджених неодмінно означають повсякденну неможливість як приватного усамітнення, так і особистого життя. Зростає ризик залякування і насильства. Подібні умови утримання сприяють формуванню злочинної субкультури і зміцненню

злочинних утворень. Такі умови також дуже ускладнюють і навіть унеможливають виконання персоналом його контрольних функцій [2, с. 169].

Проведене нами опитування персоналу ДКВС України свідчить про те, що серед опитаних немає єдиної думки щодо утримання засуджених в УВП. На запитання: «Яким, на вашу думку, має бути утримання засуджених до позбавлення волі на певний строк?» 38% респондентів відповіли: одиночним, груповим (3–10 чоловік), 35% опитаних вважають, що існуюча система цілком задовільна.

Складно погодитись із останнім твердженням – ця система є не стільки задовільною, скільки звичною. Запобігати певним правопорушенням усередині УВП, а також забезпечувати безпеку засудженого реальніше в умовах блочного тримання. Жодна країна світу не практикує тримання засуджених великими групами, окрім деяких країн пострадянського простору, з-поміж яких і Україна. Очевидно це є пережитком минулого і потребує якнайшвидшого виправлення.

Видається природним, що засуджений до позбавлення волі залишається людиною і громадянином з природними правами, потребами та бажаннями. Так, одна з базових людських потреб за пірамідою Маслоу – забезпечення в житті. Кожна людина прагне до окремого місця існування, яке забезпечує людську потребу у вияві власної індивідуальності [3, с. 13]. Окрім цього, базовим є дотримання конституційного права невтручання у приватне життя людини.

Поряд із цим варто виокремити суто практичні переваги організації ізоляції засуджених шляхом покамерного тримання. По-перше, такий спосіб організації ізоляції засуджених забезпечує індивідуалізацію процесу відбування покарання. На сьогодні індивідуалізація – це один із принципів кримінально-виконавчого законодавства, що базується на врахуванні особистості засудженого під час застосування засобів виправлення і ресоціалізації, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання [4, с. 41]. На важливості покамерного тримання під час індивідуалізації покарання звертали увагу керівники, очільники служб виконання покарань зарубіжних країн. Так, у межах реформування французької пенітенціарної системи міністр юстиції М. Алліо-Марі висловила бажання зробити так, щоб у Франції тюрма стала «школою боротьби з рецидивом» і одночасно «установою, що активно займається соціальною реабілітацією». Основою пенітенціарної реформи, на думку французького міністра юстиції, має стати створення таких умов відбування покарання: «дотримання гідності особистості»; душ у кожній із камер, розрахованих на одну людину, у пенітенціарній установі, призначеній для індивідуального ув'язнення; «персональний супровід» (санітарний, психомедичний аспект) [5, с. 56]. Звичайно, такі умови є оптимальними для реалізації диференціації та індивідуалізації виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк.

По-друге, створюється підґрунтя для індивідуальної соціально-виховної роботи із засудженими. Відповідно до ст. 124 Кримінально-виконавчого кодексу України соціально-виховна робота із засудженими організовується в індивідуальних, групових та масових формах, проте фактично індивідуальну роботу із засудженими у казарменому або блочному типі організації тримання засуджених провести складно, а інколи – неможливо. Водночас практика діяльності виправних колоній, а також проведене анкетування співробітників відділу соціально-виховної та психологічної роботи колоній показує, що найбільш ефективною формою соціально-виховної роботи є індивідуальна форма, організована на основі психолого-педагогічних принципів і методів [6, с. 174].

По-третє, покамерне утримання є ефективним під час лікування хворих засуджених, особливо заразними формами хвороби. Першочерговими заходами щодо припинення епідемічного ланцюга є ізоляція хворого. У разі покамерного тримання логічно, що інфекційні хвороби будуть поширюватись повільніше в разі через скорочення місць спільного перебування великих груп людей, а також у випадку, коли хвороби засуджених ще не діагностовано.

По-четверте, реалізація засудженими природного людського бажання до усамітнення є дуже важливою в умовах колонії для збереження своїх життєво набутих позитивних індивідуально-особистісних характеристик. Водночас є можливість мінімізації психологічного впливу негативно налаштованих засуджених на тих, хто став або стає на шлях виправлення, забезпечення фізичної безпеки одних засуджених від інших під час виникнення конфліктів, оскільки завжди є можливість ізолювати потенційну жертву та захистити від тиску групи. Група засуджених виступає в ролі певного знаряддя тиску на індивіда, змушуючи його (під загрозою ізоляції) приймати ті цінності, які є нормативними саме в цій групі. Такі проблеми розглядаються в руслі дослідження конформізму, що розуміється як схильність людини підкорятись тиску з боку групи. Це виявляється у зміні поведінки засудженого з метою догодити позиції більшості [7].

Також організація ізоляції засуджених у формі покамерного тримання сприяє підвищенню безпеки засудженого, зокрема й від психологічної агресії. Сучасне розуміння безпеки засудженого можна сформулювати як становище засудженого (комплекс його прав, обов'язків та можливостей використовувати механізми захисту) як суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин під час відбування покарання, що створює умови його життєдіяльності, які не мають ознак агресії, непередбачуваності, неконтрольованості з боку персоналу органу або УВП, інших засуджених чи третіх осіб, й має ефективні механізми забезпечення і захисту прав засудженого [8, с. 49]. Стаття 10 КВК України визначає такі заходи безпеки:

- ізольоване тримання;
- переведення в іншу УВП.

Усі заходи забезпечення безпеки тим чи іншим чином пов'язані з окремим триманням відповідного засудженого.

Покамерне тримання не потрібно плутати з одиночним триманням засуджених як видом дисциплінарного впливу. Одиночне тримання є такою формою ізоляції, за якою засуджений перебуває на самоті 22–24 години на добу. Практика застосування одиночного тримання є незадовільною, засуджена міжнародними організаціями як така, що порушує права людини і громадянина та не має нічого спільного з покамерним триманням.

Покамерне тримання характеризується розділенням засуджених уночі у власних окремих приміщеннях, проте вдень вони мають змогу для спілкування, роботи та інших занять спільно з іншими засудженими. Так, Європейські пенітенціарні правила визначають, що розміщення засуджених (зокрема надання місць для сну) повинне проводитись із повагою до людської гідності та із забезпеченням можливості усамітнення, а також засуджених треба розміщувати на ніч в окремих камерах, за винятком тих випадків, коли їм зручніше розташовуватись разом з іншими засудженими [9].

Висновки. Таким чином, розпочате реформування ДКВС України на сьогодні стосується здебільшого центральних органів виконавчої влади та зміни організації їх діяльності. Найбільш проблемним питанням залишається реалізація ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк. Виправні колонії як установи, на які покладено виконання цього виду покарання, не відповідають потребам сучасності. Вбачається, що вирішення окреслених проблем лежить у площині переходу від казарменного типу утримання засуджених до покамерного.

Список використаних джерел:

1. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України № 2713-IV від 23.06.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15>.
2. Збірник документів Ради Європи із запобігання перенаселеності в'язниць (пер. з англ.). – 2015. – 174 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.int/t/dgi/criminallawcoop/Presentation/Documents/E-compendium%20in%20Ukrainian.pdf>.
3. Дем'янчук О.П. Піраміда Маслоу як методологія пояснення політичної участі / О.П. Дем'янчук // Наук. зап. НаУКМА. Політичні науки. – 2012. – Т. 134. – С. 12–16. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
4. Гель А.П. Кримінально-виконавче право України : [навч. посіб.] / А.П. Гель, Т.С. Семанков, І.С. Яковець ; за ред. проф. А.Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.
5. Аллио-Мари М. Тюрьма должна помочь избежать рецидива / М. Аллио-Мари // Преступление и наказание. – 2010. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/Sokrat/Downloads/pin_nomer3_2010.pdf.
6. Пузирьов М.С. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі на певний строк як форма диференціації та індивідуалізації виконання покарання / М.С. Пузирьов // Юридична психологія та педагогіка. – 2013. – № 1. – С. 174–183. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2013_1_22.
7. Психологія : [навч. посіб.] / О. Винославська, О. Бреусенко-Кузнецов, В. Злишков та ін. ; за наук. ред. О. Винославської. – К. : ІНКОС, 2005. – 352 с.
8. Ременсон А.Л. К вопросу о восприятии осужденными к лишению свободы карательных-воспитательных воздействий / А.Л. Ременсон // Доклады итоговой научной конференции юридических факультетов. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1974. – С. 144–148.
9. Європейські пенітенціарні правила : Додаток до Рекомендації № R (2006) 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032.